

De Europese linkerrand tien jaar na de val van de muur.¹

Ik heb hier geen programma noch project voor de Europese linkerrand voor te stellen. Ik denk wel dat een hernieuwde grondslagdiscussie nodig is, wil men de historische draagwijdte van de implosie van "het reëel bestaande socialisme" naar waarde schatten. Voor niemand is het nog "business as usual" en dat is niet alleen zo vanwege de hegemonie van het neoliberalisme. Ik beperk me in deze korte bijdrage tot enkele (vast)stellingen in vier punten. Ze richten zich op een theoretische uitklaring die mede de voorwaarden moeten scheppen voor een substantiële kritiek op het kapitalisme.

1. Het is voor de gehele linkerrand, en in de eerste plaats voor diegenen die zich anti-kapitalistisch noemen, noodzakelijk een balans op te maken van de eigen verhouding tot het "socialistisch experiment", het "reëel bestaande socialisme", het "staatskapitalisme" of de "bureaucratische arbeidersstaten". De gehele twintigste eeuw lang is de ontwikkeling van de linkerrand en de arbeidersbeweging (mede) bepaald door het bestaan van een deel van de wereld dat zogenaamd buiten de kapitalistische dynamiek stond. Het had een invloed op de theoretische, strategische en taktische debatten en droeg op beslissende wijze bij tot de organisatorische vormgeving van de huidige linkerrand. Het euforische klimaat rond de "val van de muur", het afwijzen van de "verworvenheden van de arbeidersbeweging" en de sterke depolitisering dreigen nu tot een nefast geheugenverlies te leiden. De vraag blijft dus welke lessen uit het "socialistisch experiment" op creatieve wijze kunnen/moeten worden geïnvesteerd in een vernieuwd alternatief. Wat moeten we "meenemen" uit de debatten over het stalinisme, het eenpartijstelsel, de ver-

houding ontwikkeling zware industrie en consumptie, de vreedzame coëxistentie, de rol van de voorhoedepartij, de mogelijkheden tot politieke revolutie, de verhouding staat-partij-civiele maatschappij, de nationaliteitenkwesie en noem maar op?²

Ik ben daarbij minder geïnteresseerd in een wederopvoeren van de historische debatten, in het eigen gelijk en de fouten van de ander. Dergelijke balans dient vooral de justificatie van het eigen (voort)bestaan en wordt meestal nog gedacht in de kern van het verhoopde toekomstig historisch blok, dat het kapitalisme moet overstijgen. Dergelijk vertoog ondersteunt de energie die nodig is om meestal zeer kleine organisaties recht te houden en om zich af te bakenen, meestal op sectaire wijze. Het houdt de bestaande versplintering in stand. De huidige organisatorische en ideologische toestand van de zogenaamde antikapitalistische linkerrand lijkt me eerder een deel van het probleem dan een deel van de oplossing te zijn.

Men kan in een (tussentijdse) balans van de twintigste eeuw niet anders dan de "overwinning" van het kapitalisme vaststellen en dus de nederlaag erkennen van de antikapitalistische alternatieven. Zoals het een goede praxis betaamt, zou de balans moeten worden opgemaakt vanuit het eigen falen. Ik ben dus vooral geïnteresseerd in het eigen ongelijk en het gelijk van de ander, in de eigen blinde vlek die tot een onsuccesvolle praktijk heeft geleid. Laten we het voor deze gelegenheid bij Popper houden: je kan een stelling beter falsifiëren dan bewijzen en dat draagt meer bij tot de kennis. Het is slechts wanneer die "zwakte"

Het euforische klimaat rond de "val van de muur", het afwijzen van de "verworvenheden van de arbeidersbeweging" en de sterke depolitisering dreigen nu tot een nefast geheugenverlies te leiden.

wordt getoond en actief in het debat wordt ingebracht, dat een basis wordt gelegd voor samenwerking en nieuwe dynamiek, omdat alleen zó de mogelijke complementariteit duidelijk kan worden.

De meeste bewegingen links van de sociaal-democratie worden vandaag nog getekend door hun onverwerkt verleden. Dat leidt tot een defensief conservatisme en soms tot een dogmatische orthodoxie. Men moet de vraag stellen welke bijdrage tot de reële strijd voorstellen tot eenheid met/tussen dergelijke organisaties inhouden en of ze niet alleen passen in een eigen overlevingsstrategie die niet direct is verbonden met de reële sociale beweging. Vele van die organisaties in Europa noemen zich ten onrechte partij³, terwijl er geen overeenstemming is tussen hun programma en hun directe praktijk of alleen een (imaginaire) overeenstemming op (zeer) lange termijn. De uitbouw van een hernieuwd programmatisch en politiek alternatief binnen de huidige samenleving vereist een meer directe overeenstemming tussen theorie en praktijk, tussen (het niveau van het) programma en organisatie. Het nut van politieke theorie kan slechts voelbaar worden gemaakt in een directe relatie tot de praktijk. En van zodra samenwerking op iets langere termijn voor de realisatie van een politiek programma in het vooruitzicht wordt gesteld, moet men ook bereid zijn in eenzelfde organisatie te werken. (Een politieke organisatie dient immers in de eerste plaats om de praktijk te coördineren). Wat buiten het praktisch perspectief valt moet in open discussie blijven en behoort dus toe tot discussieclubs, studiedagen, netwerken of andere liga's.⁴

2. De val van de muur heeft de sociaal-democratie opnieuw in het centrum van de linkerzijde geplaatst. Ook zij was gedurende bijna 90 jaar (mede)bepaald door het "communistisch alternatief". In de meeste gevallen onderhield de sociaal-democratie een zeer ambivalente verhouding met de regimes in Oost-Europa, gesteund op enerzijds anticommunisme en anderzijds het wederzijds respect van de bureaucraten in de politiek van de "vreedzame coëxistentie".⁵ Met de val van de muur verklaarden vele sociaal-democratische leiders ook de historische overwinning van hun ideologie. Men liet dan wel in het midden of men doelde op de (alternatieve) parlementaire weg naar het socialisme, dan wel op de westerse kapitalistische welvaartstaat. We horen nog steeds de

woorden van Louis Tobback dat de jaren negentig even "rood" zouden worden als de jaren tachtig "blauw" waren geweest.

Wat moet worden vastgesteld is het gebrek aan (ideologische) ruggegraat van de sociaal-democratie. Het is alsof met de val van de muur ook elke historische referentie naar het eigen verleden is weggefallen. Daardoor ook is het doctrinaire debat omzeggens afwezig en is er een ontstellend povere kadervorming. De sociale samenstelling van de beslissende vergaderingen is in die evolutie drastisch gewijzigd: arbeidersmilitanten werden in een vroeger stadium al vervangen door een overwicht aan staatsfunctionarissen, terwijl nu vooral politieke mandatarissen en kabinetsleden de structuren bevolken. De sociaal-democratische agenda werd volkomen bepaald door de neoliberalistische golf die over de "nieuwe middeklasse" sloeg en de uiterst-rechtse inbraak in het volkse electoraat. Daarop werd op een volkomen pragmatische en opportunistische wijze gereageerd, wat de populistische tendens deed toenemen.

De wederopbouw van een "doctrine" komt van buiten de eigen traditie. De debatten in de geschiedenis van de arbeidersbeweging gingen telkens op één of andere manier uit van een conflictmodel, een onevenwicht, waarin terzelfdertijd de belangen van een bepaald kamp werden gedacht én het overstijgen van het conflict in een nieuw systeem. Vandaag put de sociaal-democratie uit intellectuele bijdragen die werken met harmoniemodellen, evenwichtsmodellen, en zich dus richten op een mobilisatie van het (machts) "centrum" van de samenleving om het gehele systeem in beweging te brengen. Het werd de tijd van de sociologen. Zo liet de Vlaamse SP zich via Mark Elchardus inspireren door de sociologie van Durkheim en zijn "conscience collective" en haalde Blair zijn (wetenschappelijke) mosterd bij Anthony Giddens en zijn "reflexive modernisation". In beide gevallen wordt de structurele productie van ongelijkheid en uitsluiting als deel van het instandhouden van het systeem weggemoffeld.

En dat brengt leiders als Schröder op de vooravond van de top van de "Derde weg"⁶ tot de uitspraak: "Ik denk niet langer dat een maatschappij zonder ongelijkheden nog wenselijk is." Of anders gezegd, men legt zich neer bij de (onvermijdelijke) structurele ongelijkheid in een kapita-

listische markteconomie en men stelt het zich tot opdracht te zorgen voor kansengelijkheid en sociale mobiliteit voor zover het individu bereid is zich (om) te vormen in functie van de vereisten van de economie. Dat is het centrale idee van de "actieve welvaartstaat". En dat biedt een overlegplatform voor de "moderne" sociaal-democratie met de Amerikaanse democraten van Clinton én met de liberalen. De antipoden worden dan niet langer de verdedigers van de liberale markteconomie, maar de "conservatieven". Onder die paraplu worden zowel uiterst-rechts en andere fundamentalisten ondergebracht als de meer traditionele vleugels binnen de sociaal-democratische arbeidersbeweging zelf.

In die gehele evolutie verdwijnt het basisprincipe van de brede socialistische beweging: het gelijkheidsstreven. Niet alleen trekt men de mogelijkheid ervan in twijfel, vandaag wordt ook de wenselijkheid ervan verlaten. Men moet dus de vraag stellen in hoeverre de sociaal-democratie haar eigen geschiedenis nog als referentie heeft. Om een interessante discussie te voeren is het nu misschien beter rechtstreeks met het liberalisme te debatteren, omdat dat nog een consistente filosofische en maatschappelijke traditie heeft. Het sociaal-liberalisme vormt daarvan trouwens een onderafdeling. In België is het alsof de sociaal-democratie terugkeert naar haar gemeenschappelijke wortels met het sociaal-liberalisme van eind negentiende-begin twintigste eeuw, dat het ideologische bindmiddel is van de vrijmetselarij.

3. De val van de muur heeft de crisiselementen die het kapitalisme in zich draagt niet geëlimineerd. De kritiek op het kapitalisme moet echter worden herschikt: ze kan minder vanuit het/een alternatief worden geleverd, dan wel vanuit een kritiek op de interne tegenstellingen van het systeem. Het is met andere woorden moeilijker/minder geloofwaardig geworden het kapitalisme aan te klagen omdat men een beter voorstel heeft, dan wel systematisch aan te tonen hoe het kapitalisme en haar verdedigers er niet in slagen de eigen (humanistische) doelstellingen te verwezenlijken. Men zal duidelijk moeten maken hoe het "harmoniemodel", hoe de voorgehouden "win-win" situatie tussen markteconomie en sociale vooruitgang, een illusie is.

Laten we daarbij de schreeuwerige houding laten varen. We zullen de mensen niet overtuigen door exorcisme, door duivelsuitdrijving. De meerderheid van de (werkende) bevolking is niet bezeten

door een vreemd lichaam. Ze maakt gewoon deel uit van een kapitalistische maatschappelijke ordening, ze is ingebed in de bestaande ruilverhoudingen. En dat geldt trouwens op dezelfde wijze voor antikapitalisten. Niemand staat buiten het systeem, elkeen spreekt vanuit een positie in het systeem. Het debat moet als een open discussie worden benaderd, met analyses en argumenten en met democratische methodes. Misschien moeten we met de val van de muur ook die verfoeilijke traditie van de arbeidersbeweging achterlaten, die elk debat onmiddellijk als een oorlog tussen goeden en slechten ziet, waarin alle stoten zijn toegelaten, en waarin men steeds spreekt vanuit de positie van de vaststaande waarheid die de ander alleen uit eigenbelang weigert te zien.

De ondertitel van Het Kapitaal draagt een programma in zich: de kritiek op de politieke economie. Vandaag lijkt het idee dat de markteconomie de enige waarborg is voor groei en voor democratie door omzeggens iedereen aanvaard. Meestal beperkt men de discussie dan tot de markt als allocatiemodel, als middel tot verdeling, als element in de consumptiemaatschappij. Van daaruit wordt de mythe van de markt opgebouwd en wordt het kapitalisme daarmee vereenzelvigd. Maar in het kapitalisme gaat het ook om eigendomsverhoudingen, om sociale verhoudingen in de productie, om het overwicht van de ruilwaarde op de gebruikswaarde, om winst en kapitaalsaccumulatie, om het uitdrijven van andere productiewijzen... Meer nog dan om de markt gaat het om bepaalde machtsverhoudingen en om bepaalde waarden in de productieve sfeer. Die discussie moet duidelijker op de agenda worden geplaatst, zonder ons te laten vangen in de keuzes van historisch gegroeide categorieën: staat-markt, samenleving-klasse-individueel, wereldmarkt-natie-staat, economie-samenleving...

In de sociale praktijk, in verscheidene sociale praktijken, kunnen/zullen coalities ontstaan die zich verzetten tegen de effecten van het "wilde" kapitalisme (zoals Louis Van Geyt zegt), die opkomen voor een grotere gelijkheid tussen de mensen. Dat is een goede zaak en we kunnen alleen maar hopen dat die zo ruim en zo sterk mogelijk worden. Alleen betwijfel ik of het mogelijk is strategisch een consistent onderscheid te maken tussen het "wilde" kapitalisme en het "getemde" kapitalisme. Ik betwijfel of het mogelijk is van het kapitalisme een gesocialiseerd huisdier te maken (dat is het sociaal-democratisch project) en of het niet eerder moet gaan om het "opsluiten" van een

“wild dier”. En daarenboven mogen we ons niet laten vangen door de metafoor: een wild dier is helemaal niet “wild”, het houdt er gewoon andere regels op na en dat geldt evenzeer voor het kapitalisme. En dan nog: het is ook helemaal niet zeker dat die coalities telkens dezelfde zijn, of dat ze aanleiding geven tot een meer duurzaam platform, tot een ...politieke stroming.

Dus “ja” aan een zo breed mogelijk front tegen onrecht. Maar terzelfertijd moet de theoretische praktijk opnieuw worden opgenomen en moeten er middelen worden gezocht om de “kritiek op de politieke economie” grondig en breed op te zetten. Vergeten we toch niet dat de verkleuring en de culturele vlakking vandaag deel uitmaken van de vermarkting. Zonder een verhoging en verdieping van het politieke debat zal er geen alternatief ontstaan op het “eenheidsdenken”, laat staan een praktisch programma dat ook de sociale verhoudingen in vraag stelt. In de zogenaamde “reflexieve modernisering” staan alternatieve samenlevingsvormen gewoonweg niet op de agenda.

Ik denk dus dat we (noodgedwongen) in een periode zitten van versnipperde praktijk, verscheiden sociale en politieke strijd, diverse intellectuele praktijken. Elk van die praktijken heeft eigen vereisten van middelen, organisatie en timing. Het is onduidelijk hoe ze zich op elkaar laten afstemmen. Geen enkele positie laat vandaag toe zich als de kern van het alternatief te bewijzen. (Dat kan trouwens alleen wanneer men er een positivistische wetenschapsopvatting op na houdt en een deterministisch model hanteert, zodat het “programma”, het “alternatief”, kan worden geschreven zonder bestaand subject en zonder context). Elkeen kan dus niet anders dan vanuit een partiële ervaring, vanuit een subjectieve positie en vanuit een tijdelijk inzicht spreken. Dat moet hoorbaar zijn in de stijl en in de dialoog. Zij die het altijd al geweten hebben moeten dan maar wachten tot de geschiedenis hen gelijk geeft en ons verder niet lastig vallen. (Tenzij ze ons hun vergissingen komen vertellen waarmee we dan rekening kunnen houden).

Het is ook vanuit die combinatie tussen praktische coalities en radicaal kritisch onderzoek dat de sociale basis kan worden gevonden, of beter opgebouwd, voor een praktijk “beyond capitalism”. Heeft het verloop van de twintigste eeuw ons niet geleerd hoe moeilijk het is de wetmatigheden van de geschiedenis te doorgronden (als die al bestaan) en hoe moeilijk het is de sociale praktijken in de tijd te voorspellen (laat staan ze te oriënteren over verschillende generaties heen).

Het is ook vanuit die combinatie

tussen praktische coalities en radicaal

kritisch onderzoek dat de sociale basis

kan worden gevonden, of beter

opgebouwd, voor een praktijk “beyond

capitalism”.

4. Toch moet er gezocht worden naar de bouwstenen voor een nieuw groot verhaal. De val van de muur betekende helemaal niet het einde van de grote verhalen, zoals de postmodernisten het ons voorhouden. Het betekent wel de hegemonie van het ene liberale verhaal dat geen tegenspraak duldt, dat zich op ondemocratische wijze laat vastleggen in internationale verdragen en

instellingen, dat drijft op een “pensée unique” en op de mythe van de “vrije markt”, dat zich in een veelheid van culturele instellingen laat reproduceren.

Een alternatief verhaal moet eenzelfde mythische kern hebben, een principe dat alle andere structureert, dat zowel analytisch als ethisch werkzaam is en dat hegemonisch kan worden (dat door bijna iedereen wordt aanvaard en waartegen het uiterst moeilijk is zich te verzetten). Zowel de ervaring van het communisme als de sociale differentiëring in het laatkapitalisme hebben het principe van de “gelijkheid” (en het perspectief van de klassenloze maatschappij) een serieuze knauw gegeven. Het is moeilijk, en onderwerp van discussie, – de meest flagrante vormen van onrecht niet te na gesproken – vast te leggen welke verschillen tussen mensen/groepen onterecht zijn en moeten worden weggewerkt en welke verschillen differentie zijn en moeten worden gehuldigd. De discussie over identiteit (universalisme en particularisme) is vandaag één van de moeilijkste onderwerpen en de traditie van de Verlichting heeft geen sluitende oplossingen aangedragen. “Gelijkheid” is dus een zeer moeilijk basisprincipe voor het grote verhaal. Vooral als het wordt verbonden

met de "vrijheid" en de "broederlijkheid". Ook dat is deels een effect van de implosie van de experimenten in het Oosten.

De opkomst van de Groene stroming en de politieke ecologie als betekenisvolle maatschappelijke actor heeft de "duurzaamheid" als ordenend principe naar voren geschoven. Ik denk dat het een zeer interessant voorstel is en dat het de moeite loont de discussies van de geschiedenis van de arbeidersbeweging en de kritiek op het kapitalisme tegen het licht van dat principe te houden. Vanuit die oefening kan een bijdrage worden geleverd tot de kritische uitdieping van de "reeël bestaande politieke ecologie". Algemeen wordt gewezen op een onderwaardering van de sociale kwestie, op een tekort dus aan menselijke ecologie in de "milieubewegingen". Anderzijds moet worden toegegeven dat noch in de ideologie van de arbeidersbeweging, noch in de socialistische ervaring in Oost-Europa de "groene" kwesties hun plaats hadden. Het valt te betwijfelen dat die tekorten kunnen worden "opgelost" door een (nogal simplistische) rood-groene mix, zoals die nu bijna badinerend wordt voorgesteld in alle geledingen van het socialistische kamp.

Ik bepleit een systematische discussie vanuit het principe van de duurzaamheid, op de schaal van de wereld én de onmiddellijke leefomgeving, in de tijd binnen en overheen de generaties. Laten we nagaan hoe de emancipatie die we voorstaan (bevrijding dus en geen verdere inperking), hoe de solidariteit, hoe de productiviteit, de verhouding arbeid-vrijetijd, de verhouding productie-consumptie, de levensritmes, de uitgebreide democratie en zeggenschap... rond dat principe kunnen worden geschikt en kunnen worden geherformuleerd als afgeleide principes. En laten we bekijken welke politieke projecten en welke maatschappelijke contouren bestand blijven tegen deze principes. Het is een niet voor de hand lig-

Ik bepleit een systematische discussie vanuit het principe van de duurzaamheid, op de schaal van de wereld én de onmiddellijke leefomgeving, in de tijd binnen en overheen de generaties. Laten we nagaan hoe de emancipatie die we voorstaan (bevrijding dus en geen verdere inperking), hoe de solidariteit, hoe de productiviteit, de verhouding arbeid-vrijetijd, de verhouding productie-consumptie, de levensritmes, de uitgebreide democratie en zeggenschap... rond dat principe kunnen worden geschikt en kunnen worden geherformuleerd als afgeleide principes.

gende oefening, want op het eerste gezicht houdt een uit de natuurlijke ecologie afgeleid duurzaamheidsmodel geen gelijkheidsstreven in. Het zal dus wel om een "onnatuurlijke" en dus menselijke ecologie moeten gaan.

Het is een oefening van theoretische praktijk, het is een onderzoekproject, het is een uitdaging voor de linkerzijde én voor de groenen. Wat vandaag bestaat zijn slechts aanzetten. Het vervolg op Het Kapitaal, een proeve van politieke ecologie, moet nog worden geschreven. Misschien kan dat ons uit de categorieën van

de negentiende eeuw halen en "de massa's in de eenentwintigste eeuw beroeren". Misschien haalt dat ons uit het "blokken" (op basis van vooral territoriale onderverdelingen) dat vele linksen van hun strijd in de twintigste eeuw hebben overgehouden en dat ons zo slecht wapent tegenover het proces van mondialisering. Na de muur moeten nog wel enkele andere grenzen vallen.

Noten

- 1 Deze tekst is een gehoogde versie van een inleidende tussenkomst in het paneeldebate van het colloquium "10 jaar na de val van de Muur" te Gent op 20 november 1999.
- 2 Ik moet zeggen dat de uiteenzetting van Bruno Coppieters op dit colloquium over het verschil tussen een "veiligheidsagenda" en een "politieke agenda" en de effecten van de dominantie van het veiligheidsbeleid in de Sovjet-Unie een goed voorbeeld is van een analyse waaruit politieke lessen voor de toekomst zijn te trekken.
- 3 Ten onrechte, omdat de term "Partij" moet voorbehouden blijven tot organisaties die een globaal maatschappelijk programma hebben, én over een voldoende groot maatschappelijk draagvlak beschikken om dat programma in de politieke strijd te laten wegen.

- 4 Het is hier interessant de vraag te stellen naar de motivatiestructuur van sommige linkse militanten. Misschien is het wel zo dat men het best iets doet wanneer men het omwille van iets anders doet. Zo zijn er revolutionaire militanten die goed syndicaal werk leveren omdat ze denken een revolutionaire partij op te bouwen, of socialistische ministers die denken sociale gelijkheid te bewerken en daarom goede beheerders van het kapitalisme zijn, zoals verliefde mannen misschien de betere klusjesmannen zijn...
- 5 Van bij de aanvang was het voor de leiders van de Russische revolutie – Marx indachtig – duidelijk dat de objectieve condities voor het socialisme in een onderontwikkeld land als Rusland slecht waren. Ze rekenden dan ook op een (snelle) uitbreiding van het revolutionaire proces, in de eerste plaats naar het sterk geïndustrialiseerde Duitsland met een sterke arbeidersbeweging. Toen het in 1919 en dan zeker in 1923 duidelijk werd dat de opstanden in het westen niet tot het socialisme zouden leiden, werd de strategie van de uitbreiding van de revolutie vervangen door het (onmogelijke) perspectief van het "socialisme in één land". De Stalinistische tegenrevolutie bracht een bureaucratie aan de macht die in een "vreedzame coëxistentie", een soort niet-aanvalspact, met het westen wilde leven.
- 6 Op 20 november 1999 vergaderden de "sociaal-democratische" leiders Clinton, Blair, Jospin, Schröder en de Braziliaanse president Cardoso in Firenze op uitnodiging van ex-communist d'Alema.

Eric Corijn

a a n k o n d i g i n g

Op zaterdag 20 november 1999

organiseerden het Vlaams Marxistisch Tijdschrift, Elcker-Ik Gent, Masereelfonds Oost-Vlaanderen en IMAVO een colloquium omtrent

10 jaar na de Val van de Muur

In januari 2000 verschijnt het **verslagboek** van dit colloquium met bijdragen van Willy Courteaux, André Mommen, Robert Stallaerts, Mira Bogdanovich, Hans Van Zon, Dirk Roctus, Bruno Coppieters, Jan Vermeersch, en de schriftelijke neerslag van een discussie met Leen Laenens, Dirk Van der Maelen, Louis Van Geyt, Eric Corijn en Ludo Abicht.

Dit verslagboek kan besteld worden door overschrijving van 500 Fr (inclusief portkosten) op rekening 001-0579148-37 van IMAVO vzw te 1000 Brussel.